

Michał PROKSA
Politechnika Rzeszowska

NOWOŻYTNE ZAMKI BASZTOWO-BASTEJOWE I BASTIONOWE ZIEMI PRZEMYSKIEJ I SANOCKIEJ

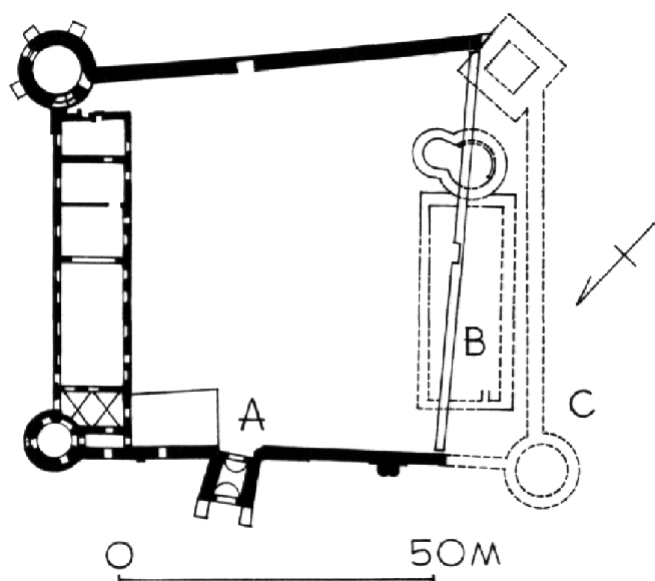
Artykuł ten stanowi drugą część poświęconą założeniom zamkowym w ziemi przemyskiej i sanockiej¹. Zamki te, podobnie jak i średniowieczne założenia, można wiązać z trzema grupami fundatorów: królem, magnatami i bogatą szlachtą oraz duchowieństwem. Podzielono je na zamki basztowo-bastejowe i bastionowe.

1. Zamki królewskie basztowo-bastejowe

Król wznosił, wg dzisiejszego stanu wiedzy, trzy obiekty: w Drohobyczu, Przemyślu i Stryju. Analizę rozpoczniemy od zamku w **Przemyślu** – najlepiej poznanego (rys. 1-4). Gotycki zamek budowany przez Kazimierza Wielkiego został zniszczony w 1498 r. przez Wołochów, a akcja Zygmunta Starego zmierzająca do modernizacji zamków kresowych doprowadziła do zbudowania (z wykorzystaniem starszych elementów) założenia basztowo-bastejowego. XVI-wieczna kreacja dokonana przez starostę przemyskiego Piotra Kmitę znana jest z opisu inwentarzowego sporządzonego 16 listopada 1553 r.² po śmierci starosty oraz z rozległych badań terenowych. Zamek składał się z dwóch części: drewnianego przygródka i właściwego murowanego zamku. Przygródek otoczony drewnianym parkanem z bramą wjazdową i dwiema basztami zajmował północno-zachodnią część wzgórza. Brama zbudowana w 1522 r. łączyła rezydencję z miejską Bramą Grodzką wychodzącą na trakt prowadzący w kierunku Sanoka; nad przejazdem ulokowano spichlerz i strych. Baszta po prawej stronie bramy wjazdowej posiadała w przyziemiu lokalności przeznaczone na magazyn i chlew, na górze zaś izbę. Druga z baszt posiadała na dole również dwie lokalności, a na górze izbę z kominkiem i wyjściem na balkon; wewnątrz ogrodzenia znajdowały się budynki gospodarcze, warsztat kołodziejski i łaźnia.

¹ Część pierwszą stanowi analiza zamków średniowiecznych w ziemi przemyskiej i sanockiej dokonana przez autora (Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej, seria: Budownictwo i Inżynieria Środowiska, z. 44, 2007, s. 49-68).

² J.T. Frazik, *Dzieje zamku przemyskiego od XVI do XX wieku*. Rocznik Województwa Rzeszowskiego, R. III, 1963, s. 230-235; oryginał inwentarza znajduje się w AGAD.

Rys. 1. Przemysł – zamek. Rzut zamku z relikdami rotundy i palatium wg J.T. Frazika

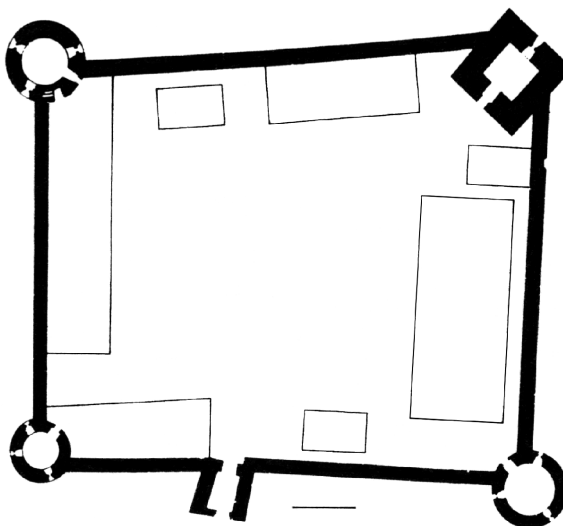
Zamek właściwy powielał narys zamku gotyckiego z czterema basztami w narożach, z których południowa czworoboczna mogła pamiętać czasy Kazimierza Wielkiego, trzy pozostałe zbudował zaś Piotr Kmita. W północno-zachodniej kurtynie znajdowała się brama z przejazdem w przyziemiu, a dwie kondygnacje zajmowały izby, z których jedną przeznaczono na archiwum grodzkie. Przed bramą była fosa z przerzuconym nad nią drewnianym mostem i murowany przyczółek mostowy budowany już w XVII w. przez starostę Michała Radziwiłła³. Rozległy dziedziniec otoczony kamiennymi kurtynami zajęły budynki murowane i drewniane. Między bramą a basztą północną stał budynek murowany zrekonstruowany dzięki studiom terenowym⁴, mający wymiary 3,80 x 8,25 m, a w sąsiedztwie drewniany parterowy dom o trzech izbach, przylegający do murów baszty. Między basztami północną i wschodnią znajdowały się budynki drewniane mieszkalne, gospodarcze i magazynowe, tu też ulokowano zamkową studnię z gontowym dachem⁵ o narysie prostokąta (3,5 x 4,0 m) z zaokrąglonymi narożnikami stanowiącymi obmurowanie naturalnego zbiornika wodnego. Kontekst stratygraficzny obmurowania pozwolił na łączenie go

³ J.T. Frazik, A. Koperski, *Nowe przyczynki do poznania dziejów zamku przemyskiego*. Rocznik Przemyski, t. XV-XVI, 1975, s. 26.

⁴ Ibidem, s. 25-26.

⁵ M. Proksa, *Budownictwo obronno-rezydencjonalne ziemi przemyskiej i sanockiej (poł. XIV w. – poł. XVII w.)*. Przemysł 1994, s. 81-82.

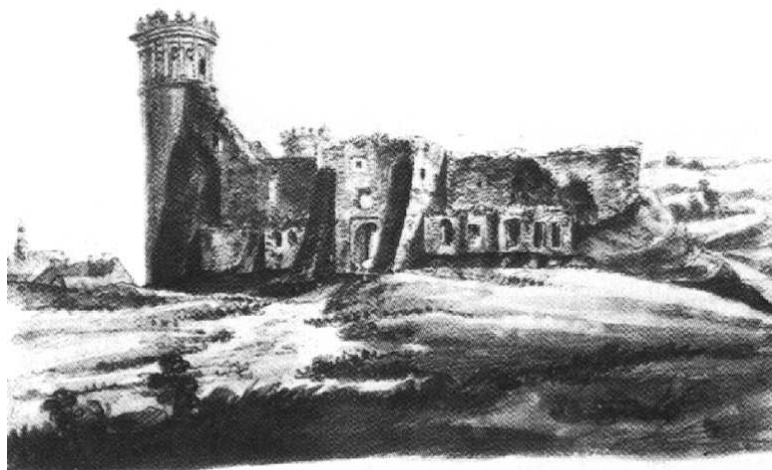
z działalnością inwestycyjną Piotra Kmity⁶. Między basztami wschodnią i czworoboczną południową stał dwuizbowy dom i duży podpiwniczony budynek z reprezentacyjną salą i kilkoma mniejszymi lokalnościami, a górną jego kondygnację zajmowała komnata i ganek. Przy kurtynie południowo-zachodniej stał (zapewne na fundamentach palatium) dom będący rezydencją królewską, obok drugiego, a między basztą zachodnią i bramą wjazdową kolejny trzyizbowy dom.

Rys. 2. Przemyśl – zamek. Rzut przyziemia ok. 1550 r. wg J.T. Frazika

Baszta północna była trzykondygnacyjną budowlą na planie koła o średnicy zewnętrznej 12,0 m, wschodnia – większa – była wieżą więzienną. Południowa kwadratowa baszta była obiektem trzy- lub czterokondygnacyjnym o przeznaczeniu na magazyn broni, poziom najwyższy był zaś punktem obserwacyjnym. Baszta zachodnia składała się z cellarium i dwu sklepionych kondygnacji, w których przechowywano uzbrojenie oraz czwartej, krytej stropem. Kolejny inwentarz z 1568 r., sporządzony przy okazji objęcia funkcji starosty przez Jana Herburtę nie wprowadza nowych informacji dotyczących zamku właściwego. Natomiast na przygródku wyburzono kilka starych zniszczonych budynków, a na ich miejscu zbudowano w sąsiedztwie baszty północnej obszerny dom z salą zebrań.

⁶ K. Szuwarowski, *Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie zamku w Przemyślu w latach 1974-1978*. Przemyśl 1981, s. 84, mps w SOZ w Przemyślu.

Rys. 3. Przemyśl – zamek. Ruiny od strony wjazdu. Rysunek K.W. Kielisińskiego z 1837 r.

Rys. 4. Przemyśl – zamek. Ruiny od strony północno-wschodniej. Rysunek K.W. Kielisińskiego z 1837 r.

Dość szerokie prace budowlane na zamku prowadził kolejny starosta – Marcin Krasicki. Za czasów jego urzędowania (1612-1631) podwyższono baszty północną i wschodnią, zwieńczając je attykami i rozpoczęto budowę pięciopoko-

jowego budynku między nimi. Dwie pozostałe baszty, jak i przygródek, były w ruinie⁷.

Ostatni inwentarz sporządzono w 1765 r., a dotyczył działalności inwestycyjnej Stanisława Antoniego Poniatowskiego (króla od 1764 r.). Za jego czasów zniesiono południowo-zachodnią część zamku wraz z basztami południową i zachodnią oraz zawężono obszar zamku, wznosząc z rozbiórkowego materiału nowy mur kurtynowy, który przeciął podziemne relikty przedromańskiego zespołu rotundy i palatium⁸.

Kolejna realizacja królewska to zamek w **Stryju**. Omówienie jego wyglądu i programu przestrzennego jest trudne ze względu na brak studiów terenowych i niezachowanie się reliktyw zamku. Zbudowany został przez Paniowskich lub Tarnowskich przy okazji modernizacji zamków kresowych, którą zalecił Zygmunt Stary. O jego starszej genezie trudno mówić bez badań archeologicznych, niemniej w 1588 r. zamek był już zniszczony⁹. W czasach świetności obiekt z 61 pokojami i innymi pomieszczeniami, otoczony dwiema liniami obwarowań (wewnętrzny pierścień murowany z trzema basztami i monumentalnym budynkiem bramnym), tworzył potężny zespół rezydencjonalno-obronny, którego gospodarczym zapleczem był położony w sąsiedztwie folwark. Być może na przełomie XVI i XVII w. obiekt przebudowano, nadając mu narys basztowo-bastejowy z czterema basztami czworobocznymi (?) w narożach i dwiema bramami wjazdowymi: od folwarku i od strony miasta. Inwentarz XVII-wieczny¹⁰ nie wymienia już murowanych kurtyn, a jedynie obwałowania (rys. 5.).

Lektura inwentarzy dotyczących **Drohobycza** nie pozwala na jednoznaczne określenie jego narysu basztowo-bastejowego. A. Prochaska¹¹ podaje 1504 r. za czas jego budowy. Drewniany obiekt był kilkakrotnie niszczone i odbudowywany¹², ale dopiero lustracja z lat 1661-1665¹³ podaje krótki opis rezydencji składającej się z dwóch budynków, z których jeden pełnił funkcje gospodarcze, drugi zaś mieszkalno-reprezentacyjne. Wokół założenia nie zbudowano żadnych umocnień obronnych. Dopiero w XVIII w. (1732 r.) domy znajdują się we wnętrzu ogrodzenia z dwiema bramami¹⁴, później (1757 r.) obiekt jest już zniszczony i „spróchniały”.

⁷ Z. Pianowski, M. Proksa, *Przedromańskie palatium i rotunda na Wzgórzu Zamkowym w Przemyślu...* Przemyśl 2003, s. 14-15.

⁸ Ibidem, s. 15.

⁹ F. Bostel, *Z przeszłości Stryja i starostwa stryjskiego*. Przewodnik Naukowo-Literacki, Gazeta Lwowska (dodatek), 1886, s. 608 (dalej PNL).

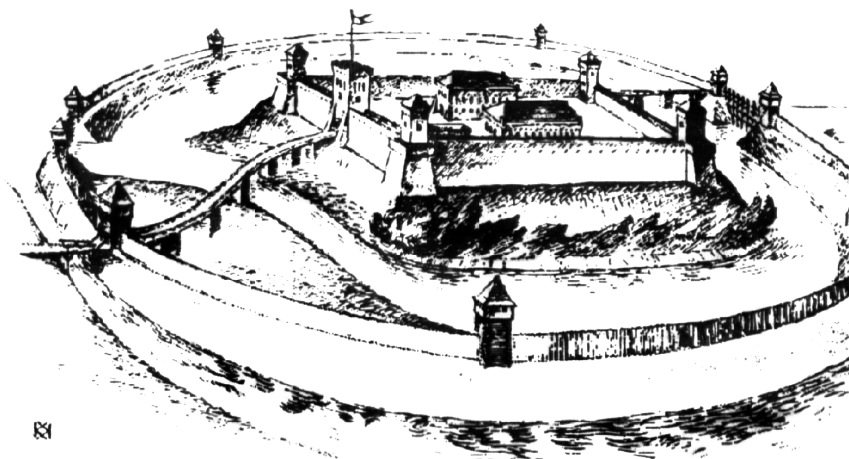
¹⁰ K. Arłamowski, W. Kaput, *Lustracja województwa ruskiego 1661-1665, cz. I. Ziemia przemyska i sanocka*. Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 179.

¹¹ A. Prochaska, *Zamki kresowe i kresowa szlachta*, PNL, 1918, s. 1059.

¹² M. Horn, *Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605-1633 na Ruś Czerwoną*. Wrocław 1964, s. 18, 42, 46-47.

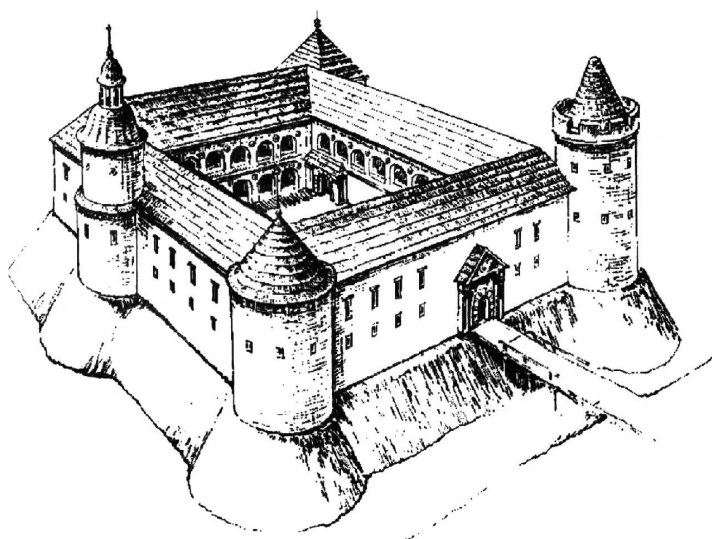
¹³ K. Arłamowski, W. Kaput, op.cit., s. 140.

¹⁴ M. Proksa, *Studia nad zamkami i dworami ziemi przemyskiej od połowy XIV do początków XVIII w.* Przemyśl 2001, s. 46-48.

Rys. 5. Stryj – zamek. Próba rekonstrukcji wg O. Maciuka

Po tym krótkim opisie należy koniecznie omówić próbę rekonstrukcji zamku w Drohobyczu dokonaną przez O. Maciuka (rys. 6.)¹⁵. Trudno ustosunkować się do bazy źródeł, która kazała autorowi rysować monumentalny basztowobastejowy zamek z czterema dwukondygnacyjnymi skrzydłami mieszkalnymi, z dodatkowymi traktami w przyziemiu, z rozległym dziedzińcem wewnątrz. Narożne baszty (jedna w dwóch trzecich długości skrzydła) zaopatrzone w różne

Rys. 6. Drohobycz – zamek. Próba rekonstrukcji wg O. Maciuka

¹⁵ O. Maciuk, *Zamki i fortecy zachidnoj Ukrainy*. Lwów 1997, s. 61.

hełmy: stożkowy, z latarnią i o wyraźnych cechach gotyckich, podobnie jak hełm wieży w Chojniku¹⁶. Czwartą czworoboczną wieżę nakryto czterospadowym dachem. Do zamku prowadziła brama wjazdowa z przerzuconym nad fosą mostem. Całość rekonstrukcji ma charakter kompilacji różnych epok i stylów.

2. Prywatne zamki basztowo-bastejowe

2.1. Zamki powstałe na „surowym korzeniu”

Zostaną tu omówione zamki w Laszkach Murowanych, Kormanicach, Węgierce, Dobromilu i Rybotyczach. Nie sprawdziła się sugestia J.T. Frazika dotycząca założenia w Sośnicy, gdzie autor pomylił relikty przypór z elementami czworobocznej baszty¹⁷.

Zamek w **Laszkach Murowanych** jest ogólnie znany i bardzo często cytowany¹⁸. Przyjmuje się, że zbudował go Andrzej Tarło w 2. poł. XVI w., ale bardziej prawdopodobne jest, że powstał pół wieku wcześniej, gdyż w 1559 r. był już „zrujnowany i niezdolny do obrony”¹⁹. Potem był w rękach Mniszchów i po remontach wrócił do świetności, stając się jedną z najokazalszych rezydencji w Rzeczypospolitej. Zbudowano go na pięcioboku, który zaopatrzone w trzy cylindryczne baszty-basteje, basztę graniastą i monumentalną bramę wjazdową (rys. 7.). Zamek dotrwał do XIX w., a z początkiem II wojny światowej został rozebrany.

Zamek w **Kormanicach**²⁰ budował Andrzej lub Andrzej Maksymilian Fredro. Za ich czasów (1672 r.) rezydencja została zniszczona przez Tatarów, a w ciągu XVIII w. zamek popadł w ruinę. Do dnia dzisiejszego zachowała się połowa skrzydła zachodniego z przyległą od południa cylindryczną basztą. Badania archeologiczne i geofizyczne²¹ pozwoliły na pełną rekonstrukcję narysu (rys. 8., 9.).

¹⁶ B. Guerguin, *Zamki w Polsce*. Warszawa 1984, s. 124.

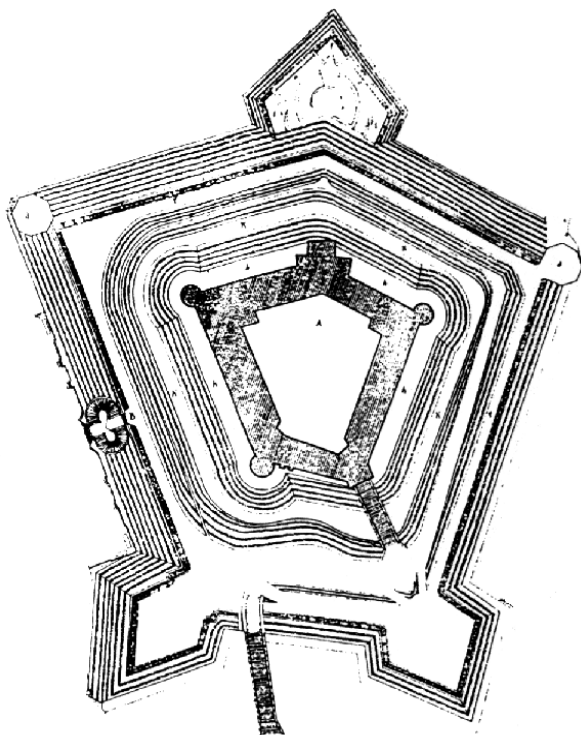
¹⁷ M. Proksa, *Zamek Korniaaków w Sośnicy w świetle źródeł pisanych i badań archeologiczno-architektonicznych*. Przemyskie Zapiski Historyczne (dalej PZH), R. 6-7, 1988-1989, s. 257-262.

¹⁸ A. Kuczera, *Samborszczyzna*. Ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomii samborskiej, Sambor 1937, t. II, s. 203 n.; A. Czołowski, *Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej*. Teka Grona Konserwatorów – Rocznik Konserwatorów Galicji Wschodniej, Lwów 1892, s. 88-89; J.T. Frazik, *Niektóre umocnienia bastejowe w Polsce południowo-wschodniej*. Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1975, s. 65-81; tenże, *Rezydencje ziemi przemyskiej około roku 1600*. Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, t. 24 z. 4, 1979, s. 358-360; W. Łoziński, *Prawem i lewem*. Kraków 1960, t. I, s. 87, 98, 166, t. II, s. 204, 207-210; M. Proksa, *Zamek i folwark w Laszkach Murowanych*. Rocznik Historyczno-Archiwalny, t. XIII, Przemyśl 1998, s. 155-164.

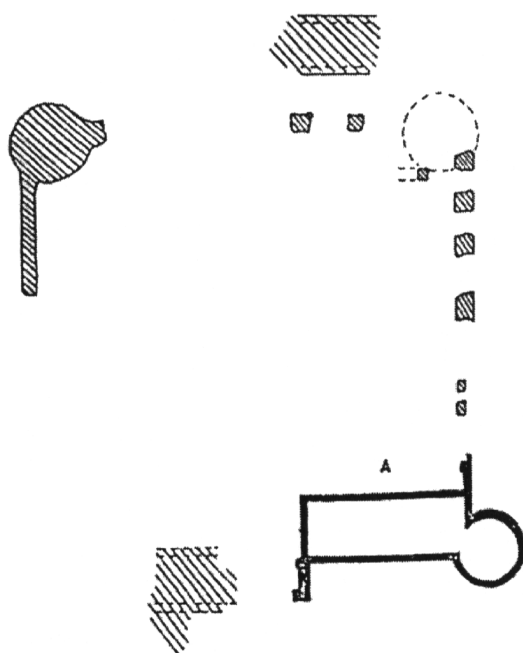
¹⁹ A. Prochaska, op.cit., s. 1078.

²⁰ M. Proksa, *Budownictwo...*, op.cit., s. 224-228; M. Gosztyła, M. Proksa, *Zamki Polski południowo-wschodniej*. Przemyśl 1997, s. 52-53.

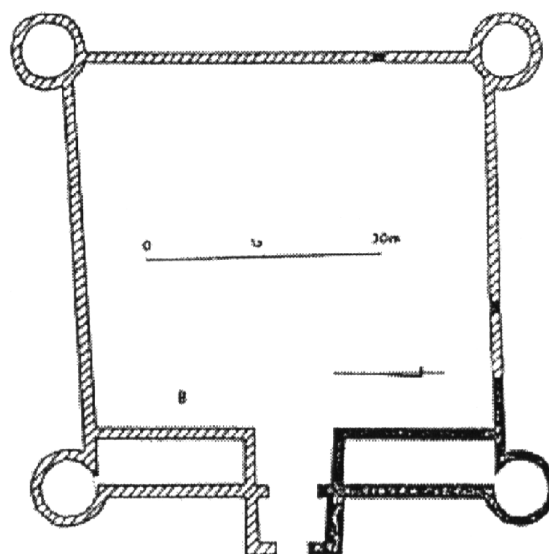
²¹ A. Różycki, *Badania geofizyczne zamku w Kormanicach – Fredropolu*. Poznań 1978, mps w SOZ w Przemyślu.

Rys. 7. Laszki – zamek. Plan z 1734 r. wg A. Czołowskiego

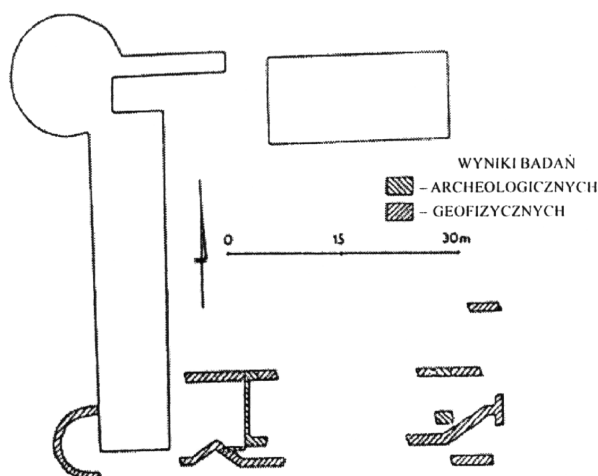

Rys. 8. Kormanice – zamek. Wyniki badań geofizycznych wg A. Różyckiego

Rys. 9. Kormanice – zamek. Próba rekonstrukcji rzutu wg M. Proksy

Z całego założenia zamkowego w **Węgierce** (rys. 10., 11.) budowanego przez Pruchnickich lub, co bardziej prawdopodobne, Pieniązków²² zachowała się ceglano-kamienna baszta północno-zachodnia i skrzydło zachodnie. Z końcem XVIII w. zamek strawił pożar i nie został już odbudowany. Dzięki studiom terenowym możliwa stała się rekonstrukcja narysu rezydencji bastejowej²³.

Rys. 10. Węgierka – zamek

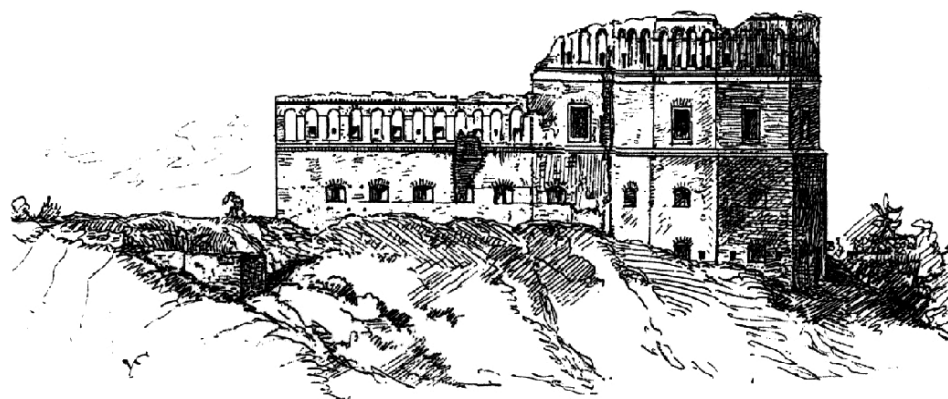
²² M. Proksa, *Studia...*, op.cit., s. 18, 78-80, 122, 150, 172, 174, 178, 192, 269.

²³ Tenże, *Wyniki badań archeologicznych w Węgierce woj. Przemyśl. Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1980-1984* (dalej MSROA), Rzeszów 1991, s. 197-202; J. Przeniosło, *Badania geofizyczne zamku w Węgierce*. Warszawa 1979, mps w SOZ w Przemyślu.

Rys. 11. Węgierka – zamek. Rysunek z 2. poł. XIX w.

Wyjątkowy pod względem założenia przestrzennego jest zamek w **Dobromilu** zbudowany przez Herburtów (Stanisława) około połowy XVI w., a zniszczony w początkach XVII w. przez Jana Szczęsnego. Trójczłonowy zamek z dwoma dziedzińcami został rozebrany częściowo jeszcze w XVII w., a materiał zużyto na budowę monasteru. Wygląd zamku znany jest dzięki studiom W. Łuszczkiewicza²⁴ (rys. 12-14) i J.T. Frazika²⁵ (rys. 15.).

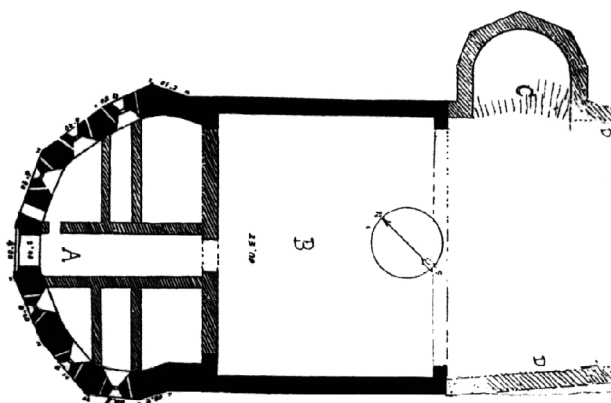

Rys. 12. Dobromil – zamek. Widok od strony północno-wschodniej wg W. Łuszczkiewicza

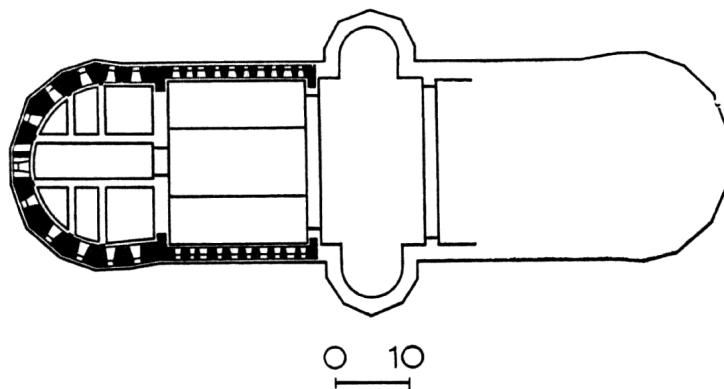
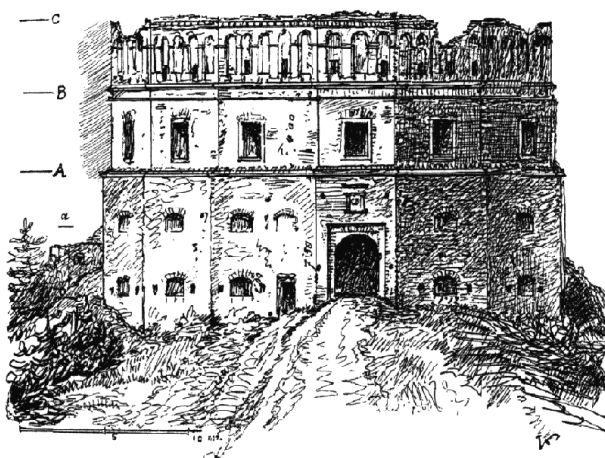
²⁴ W. Łuszczkiewicz, *Reszty zamku Herburtów pod Dobromilem. Studium architektoniczne*. Sprawozdania Komisji Historii Sztuki w Polsce, t. V, z. III, s. 143-154.

²⁵ Rekonstrukcję założenia wg J.T. Frazika publikuje m.in. M. Proksa, *Studia...*, op.cit., s. 83.

Rys. 13. Dobromil – zamek.
Plan zachowanych reliktów
wg W. Łuszczkiewicza

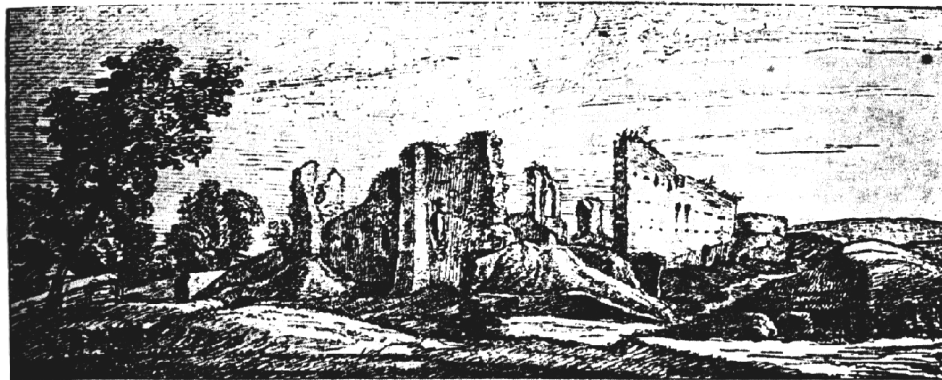

Rys. 14. Dobromil – zamek.
Widok od strony drogi wjazdowej wg W. Łuszczkiewicza

Rys. 15. Dobromil – zamek. Próba rekonstrukcji narysu wg J.T. Frazika

Wreszcie należy wskazać zamek w **Rybotyczach** wymieniony przez W. Łozińskiego²⁶ przy okazji opisu sporu między Stanisławem Diabłem Stadnickim a Łukaszem Opalińskim. Zamek wzniesli w XVI w. Kormanicy, potem należał do Drohojowskich, wreszcie Ossolińskich. Tu więził Marcin Stadnicki Jadwigę z Herburtów, a Mikołaj Ossoliński swoją żonę Katarzynę Starołęską. Zamek popadł w ruinę na przełomie XVIII i XIX w. (rys. 16.), a w wieku XIX obiekt rozebrano, przeznaczając kamień na budowę kościoła. Do dziś nie zachowały się na powierzchni relikty murów, ale jeszcze po II wojnie były widoczne fragmenty dwóch cylindrycznych baszt²⁷.

Rys. 16. Rybotycze. Ruiny zamku w 1837 r. Rysunek K.W. Kielisińskiego

2.2. Zamki rozwinięte ze starszych założeń murowanych

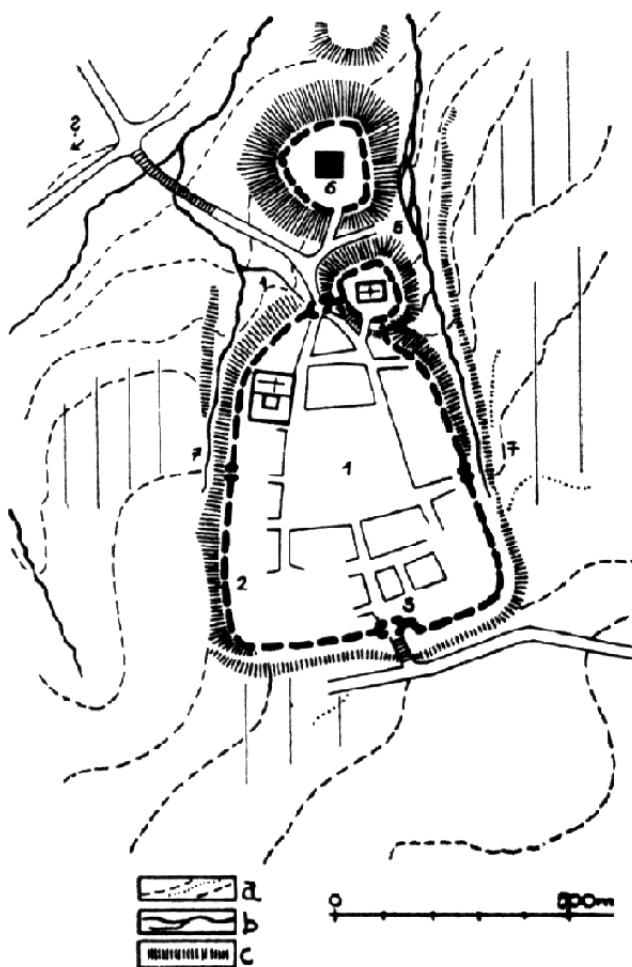
W tym punkcie omówione zostaną zamki, których zrąb nie był związany z kreacją basztowo-bastejową i dopiero dalsze rozbudowy i przekształcenia nadały im wspomniany narys. Należą do nich zamki w Łańcucie, Krasicy, Rzeszowie, Jarosławiu, Lesku i Dąbrowce Starzeńskiej.

Stara siedziba drewniana w **Łańcucie** ulokowana na cyplu zajęтым dziś na plebanię, a pamiętająca zapewne czasy Pileckich, została zniszczona w czasie walk z Diabłem z końcem XVI w. Wtedy też rozpoczęto budowę nowej (na obecnym miejscu), murowanej rezydencji. Jeszcze Toporczykowie lub (co bardziej prawdopodobne) Stadnicy wzniesli tu dom wieżowy utopiony dziś w południowo-zachodniej baszcie. Od północy (już Stadnicy) dobudowali na przełomie XVI i XVII w. prostokątny budynek, a w latach 1610-1620 obiekt

²⁶ W. Łoziński, op.cit., t. I, s. 206-207, 209-210, 212-213; t. II, s. 108-109, 202, 282, 298, 300, 306.

²⁷ M. Proksa, *Studia...*, op.cit., s. 359-360.

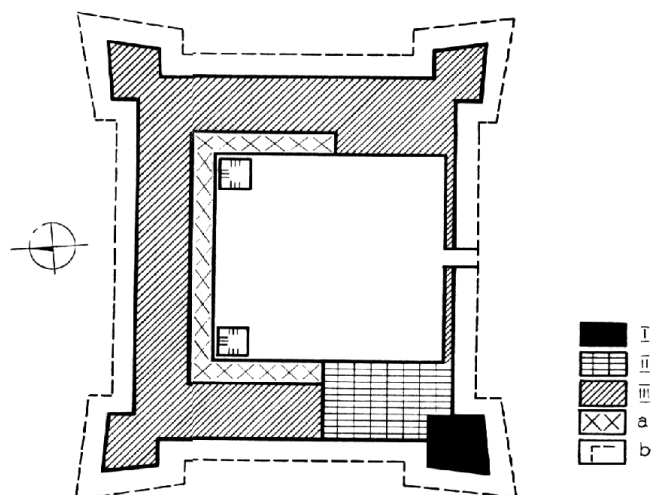
otrzymał narys czworoboku basztami typu puntone w narożach. Od północy, wschodu i zachodu ułożono skrzydła mieszkalne, a od południa mur z bramą wjazdową; dziedziniec otaczały krużganki²⁸ (rys. 17., 18.).

Rys. 17. Łańcut – próba rekonstrukcji obwarowań miasta z początku XVI w. wg J. Bogdanowskiego: 1 – rynek, 2 – linia obwałowań, 3 – Brama Murowana (w zatoce), 4 – Brama Dolna (w zatoce), 5 – kościół obronny, 6 – stary zamek, 7 – furtki

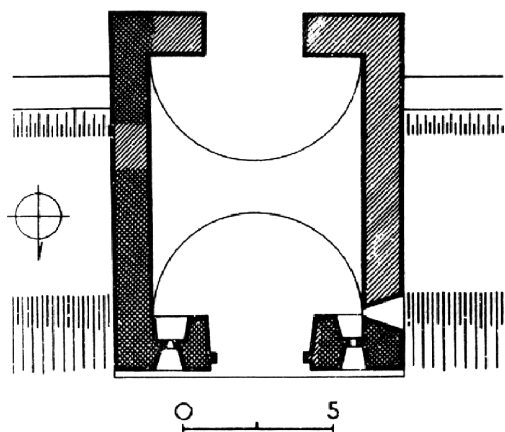
Najlepiej przebadanym prywatnym zamkiem basztowo-bastejowym jest rezydencja w **Krasiczynie** (rys. 19-24). Najstarszym elementem zamku był jednopiętrowy budynek zwieńczony attyką, poprzedzony mokrą fosą, którego budowę

²⁸ Ibidem, s. 296-297.

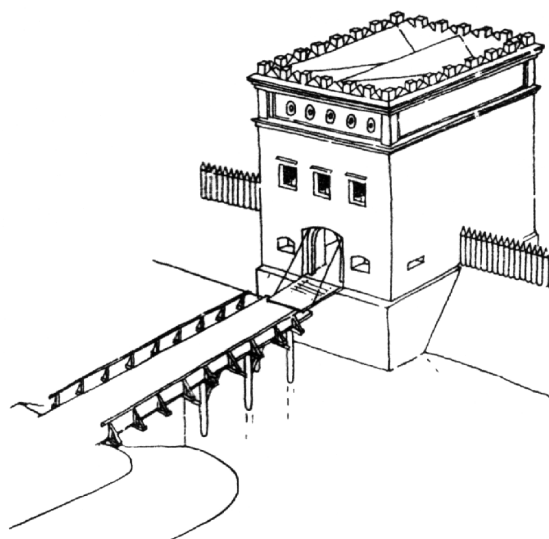
Rys. 18. Łańcut – zamek. Fazy rozwojowe wg J. Bogdanowskiego: I – domniemana wieża strażnicza (koniec XVI w.(?)), II – dwór Stadnickich (początek XVII w.), III – zamek Stadnickich (1610-1620 r.), a – ciąg krużganków, b – zarys tarasu i fosy

przypisuje się Jakubowi z Siecina. Dom mieszczący w przyziemiu przejazd, na górze zaś mieszkanie został datowany przez J.T. Frazika na czasy około 1550 r., ale chronologii tej dziś chyba nie da się utrzymać i okres budowy należałoby przesunąć na początek 2. ćwierci XVI w.²⁹. Do mieszkania na piętrze prowadziła klatka schodowa w grubości muru, a wjazd przez fosę poprzedzał drewniany, zapewne zwodzony most. Obronę umożliwiały trzy otwory strzelnicze, dwa na ścianie północnej między portalem, trzeci na ścianie zachodniej.

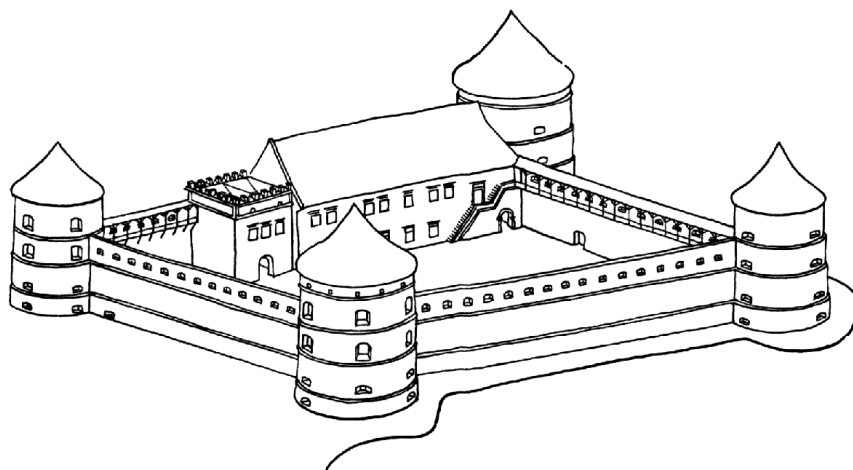

Rys. 19. Krasieczyn – zamek. Budynek bramy wjazdowej do fortalicji z poł. XVI w. wg J.T. Frazika

²⁹ Ibidem, s. 86-87 – tam szczegółowe omówienie datowania palimpsestu.

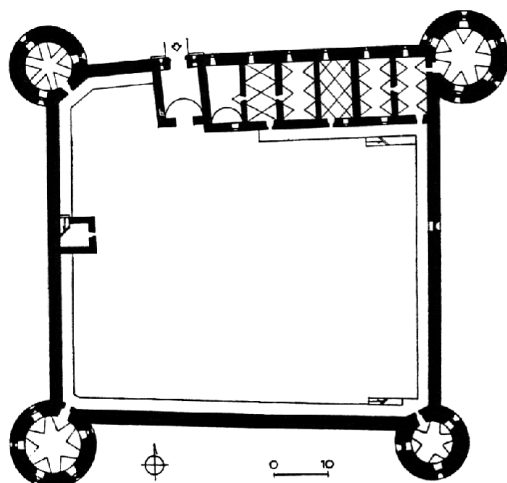

Rys. 20. Krasieczyn – zamek. Rekonstrukcja budynku bramy wjazdowej wg J.T. Frazika

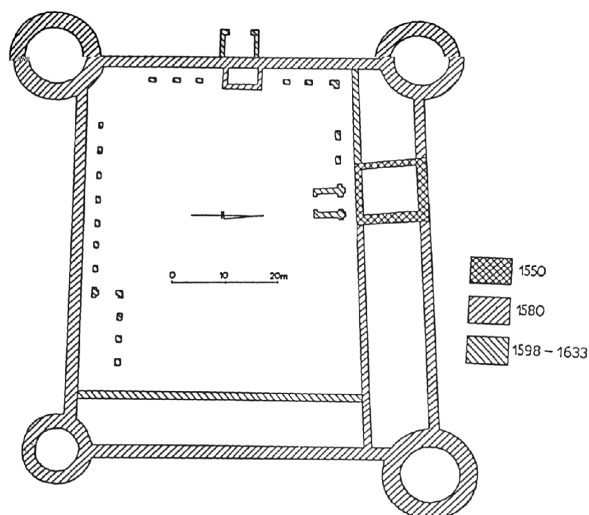

Rys. 21. Krasieczyn – zamek. Rekonstrukcja z 1580 r. wg J.T. Frazika

Około 1580 roku syn Jakuba i Barbary z Orzechowskich – Stanisław, zbudował czworoboczne założenie z kolistymi basztami w narożach, wykorzystując dawną siedzibę rodziców na bramę wjazdową, która wtopiona jest dziś w mury północnego skrzydła zamkowego. Baszty-basteje, głównie te zachodnie, oprócz funkcji obronnych używane były jako mieszkanie, a od wschodu i południa obronność siedziby wzmocniono przez dodanie wałów ziemnych i mokrej

Rys. 22. Krasieczyn – zamek. Plan parteru z około 1580 r. wg J.T. Frazika

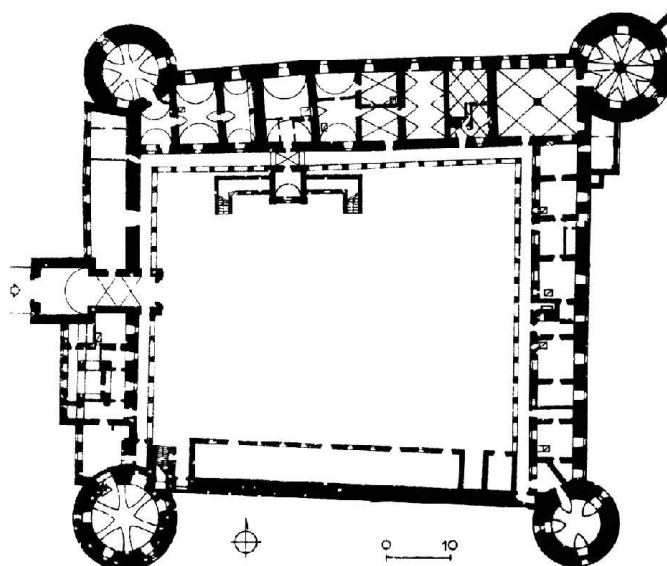

Rys. 23. Krasieczyn – zamek. Rozwarstwienie obiektu wg J.T. Frazika i M. Proksy

fosy³⁰. Kolejna duża akcja budowlana została przeprowadzona za czasów Marcina Krasickiego (1598-1631 r.). Zbudowano wtedy zachodnią część skrzydła północnego i dwupiętrowe skrzydło wschodnie, podniesiono baszty wschodnie, zwieńczając je attykami, a w elewacji zachodniej przepruto nową bramę, poprzedzając ją przedbramiem i mostem łączącym rezydencję z miasteczkiem. Marcin zbudował też od strony dziedzińca Wieżę Zegarową, początkowo

³⁰ J.T. Frazik, *Zamek w Krasieczynie*. Zeszyty Naukowe Politechniki Krakowskiej, nr 12, 1968, s. 161, 169.

z otworami strzelniczymi, później zamienionymi na okna. Kolejnymi właścicielami rezydencji byli Modrzewscy, Tarłowie, Mniszchowie, wreszcie Sapiehowie, ale za ich czasów prace budowlane miały charakter bądź bieżących napraw, bądź zmierzały do upiększenia siedziby.

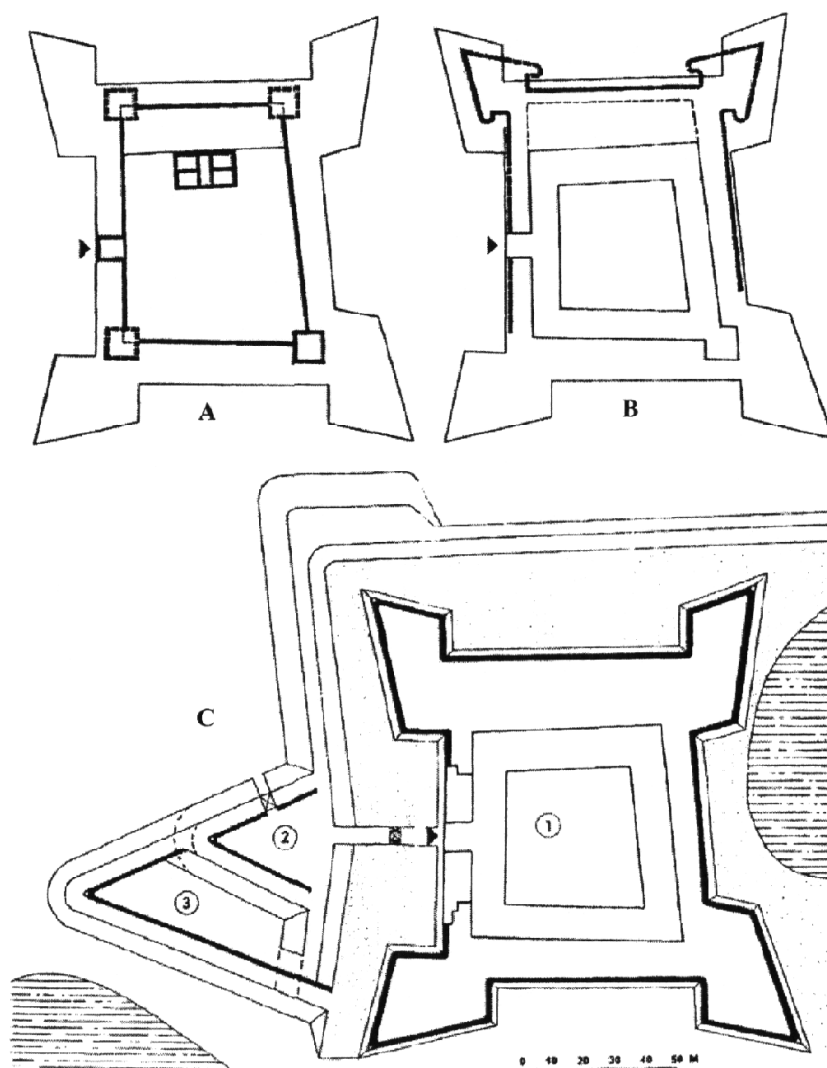
Rys. 24. Krasiczyn – zamek. Rzut parteru z przełomu XVIII i XIX w. wg J.T. Frazika

Realizacją basztowo-bastejową rozwiniętą ze starszego założenia jest rezydencja Lubomirskich w **Rzeszowie** (rys. 25.). Samo miasto (ob. Stare Miasto) było lokowane przez Jana Pakosławowica ze Stróżysk na niewielkim, ale wyraźnie wyodrębnionym wzniesieniu; od wschodu i południa ograniczała go dolina Wisłoka, od północy i zachodu dojście utrudniały bagna. Stara osada, założona przez osadników ruskich zapewne jeszcze w XII-XIII w. w dzielnicy zwanej Staromieściem, straciła swoje znaczenie i stała się zapleczem gospodarczym Rzeszowa. Do Rzeszowskich potomków Jana Pakosławowica miasto należało do 1583 r., a z ręką Zofii przeszło w dom Ligęzów.

Zofia i Mikołaj Spytek Ligęza początkowo mieszkali na Staromieściu, potem przenieśli się do XV-wiecznego dworu wzmiankowanego w 1447 r.³¹, który rozbudowali. Do dnia dzisiejszego zachowały się relikty tych siedzib w południowo-wschodniej części zamku w postaci nieregularności rzutu i grubszych

³¹ A. Kamiński, *Pierwsze dwa wieki dziejów miasta Rzeszowa*. [W:] *Pięć wieków miasta Rzeszowa*, pod red. F. Błońskiego, Warszawa 1958, s. 35.

murów³². Mieszkanie Ligęzów stanowił murowany, piętrowy, dwutraktowy dom z przelotową na osi sienią. Funkcjonowało ono jeszcze w XVIII w. (1722 r.)

Rys. 25. Rzeszów – zamek. Fazy rozwoju: A – dwór Ligęzy, B – zamek Ligęzy, C – zamek Lubomirskich, 1 – obwód obronny wg projektu Tylmana z Gameraen, 2 – rozbudowa fortyfikacji wg projektu K.H. Wiedemanna, 3 – drugi etap rozbudowy fortyfikacji zewnętrznych wg projektu K.H. Wiedemanna. Rysunek J. Janczykowskiego

³² D. Czapczyńska, J. Janczykowski, *Zamek Lubomirskich w Rzeszowie (próba rekonstrukcji około połowy XVIII wieku)*. Teki Komisji Urbanistyki i Architektury, 1986, t. XX, s. 231-237.

i zwane było „kamienicą starą”³³. Zespół mieszkalno-gospodarczy otaczał mur kurtynowy zaopatrzony w strzelnice, a być może jego obronność wzmacniały narożne baszty³⁴. Około 1620 roku z inicjatywy i za pieniądze Mikołaja Spytki powstało czworoboczne założenie ze skrzydłami mieszkalnymi z arkadami w poziomie parteru (z trzech stron) i wewnętrznym dziedzińcem. Okazały zamek posiadał wieże alkierzowe, a w narożniku południowo-wschodnim wieżę typu puntone³⁵. Wokół zamku Ligęza usypał wał ziemny (z wyjątkiem narożnika SE), który rozplantowano w 1624 r.³⁶. Przerwaną inwestycję kontynuowali kolejni właściciele Rzeszowa, Lubomirscy – głównie Jerzy Sebastian i Hieronim August. Za czasów tego ostatniego pracami kierował Tylman z Gameren. Zbudował on wokół zamku fortyfikacje bastionowe, przy okazji niszcząc od północy część rezydencji.

Kolejnym obiektem basztowo-bastejowym w ziemi przemyskiej był zamek w **Jarosławiu**. Zbudowany w XV w. (1464-1472 r.) za pieniądze Spytki Jarosławskiego został rozbudowany w 2. poł. XVI w. przez Jana Kostkę i jego żonę Zofię ze Sprowy I-voto Tarnowską. Okazała renesansowa rezydencja z potężnymi budynkami, z dwiema wysokimi basztami i nieco niższymi skrzydłami bocznymi zwieńczonymi koronkową attyką znalazła się później w rękach Ostrogskich³⁷ (rys. 26.). Otoczona parkiem z sadzawkami, fontannami i zwierzyńcem pamiętającym czasy Jana Tarnowskiego, w ciągu XVII w. nieremontowana i zaniedbana, uległa zniszczeniu i została rozebrana. Jej resztki tkwią w murach cerkwi unickiej, której budowę rozpoczęto w 1703 r.³⁸ Ulryk Werdum widział „zamek, który ciężkim włoskim sposobem zbudowany był, zewnątrz i wewnątrz fosy w czworobok zaopatrzony w wały z ziemi i baszty”³⁹, ale już po zniszczeniach dokonanych przez oddziały Bohdana Chmielnickiego.

Być może obiektem basztowo-bastejowym był zamek w **Lubieńcach k/Skole**. Miejsowość w XVII w. należała do Kaspra Zaranka i Krzysztofa Kłodnickiego⁴⁰. Siedzibę (dwór obronny) wymienia jedynie pod 1738 r. P. Dąbkowski⁴¹, a próbę rekonstrukcji zamku przedstawił ostatnio O. Maciuk⁴², nie podając jednak podstaw źródłowych (rys. 27.).

³³ Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Archiwum Lubomirskich, sygn. 15.

³⁴ D. Czapczyńska, J. Janczykowski, *Zamek w Rzeszowie*. [W:] *Dzieje Rzeszowa*, pod red. F. Kiryka, 1994, t. I, s. 385, p. 5.

³⁵ Ibidem, s. 397.

³⁶ A. Przyboś, *Rzeszów na przełomie XVI i XVII wieku*. [W:] *Pięć...*, op.cit., s. 91.

³⁷ A. Wondaś, *Zamki jarosławskie*. Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia, 1947, s. 42-43.

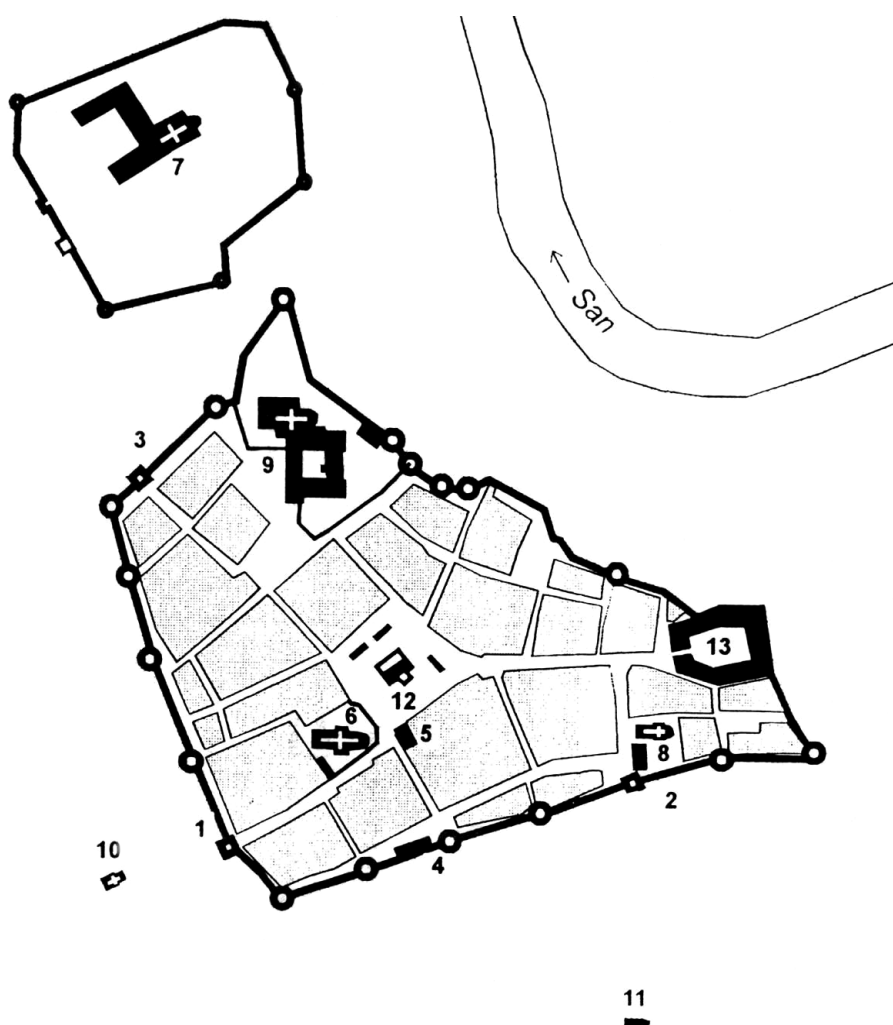
³⁸ B. Prach, *Myłosierdia dweri*. Sanktuarium Maryjne w Jarosławiu, Warszawa 1996.

³⁹ K. Liske, *Cudzoziemcy w Polsce*. PNL, 1876, s. 565-566.

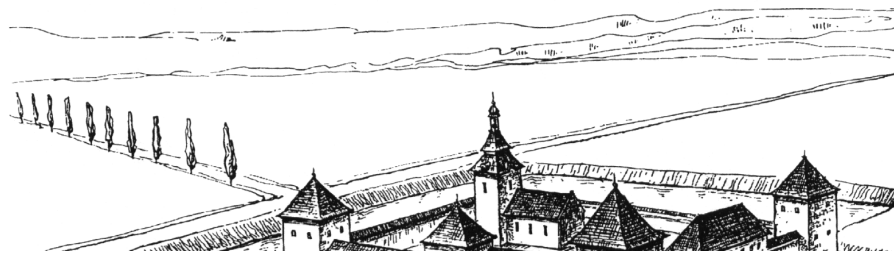
⁴⁰ *Rejestr poborowy ziemi przemyskiej z 1628 roku*. Wyd. Z. Budzyński i K. Przyboś, Rzeszów 1997, s. 53.

⁴¹ P. Dąbkowski, *Szlachta zaściankowa w Korczynie i Kruszelnicy nad Stryjem*. Lwów 1936, s. 81.

⁴² O. Maciuk, op.cit., s. 70.

Rys. 26. Orientacyjny plan Jarosławia w 2. poł. XVII w. wg P. Włada: 1 – Brama Krakowska, 2 – Brama Przemyska (Lwowska), 3 – Brama Sandomierska (Ruska, Pełkińska lub Sieniawska), 4 – Cechhaus i Furta, 5 – kamienica Orsettich, 6 – kolegiata pw. Wszystkich Świętych, 7 – kościół z klasztorem Benedyktynów, 8 – kościół z klasztorem Franciszkanów, 9 – kościół, klasztor i kolegium Jezuitów, 10 – kościół pw. Ducha Św., 11 – kościół pw. św. Zofii, 12 – Ratusz, 13 – zamek Kostków-Ostrogskich

ERROR: IOError
OFFENDING COMMAND: image

STACK: